

22.

“UNUTRAŠNJI AUTSAJDER”: MILAN ĆURČIN, *NOVA EVROPA* I DRUGI SVETSKI RAT 1939–1941.

Veljko Stanić

UDK: 050Nova Evropa"1939/41"
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Sažetak: Svojim dvodecenijskim izlaženjem, *Nova Evropa* je izrasla u jedno od snažnih intelektualnih glasila u jugoslovenskom društvu. Osnovana u Zagrebu 1920. godine, pod uredništvom i duhovnim vođstvom srpskog modernističkog pesnika i angažovanog intelektualca Milana Ćurčina, ona će svoj kraj dočekati u vihoru 1941. godine. Izraz saradnje srpskih i hrvatskih intelektualaca liberalnog i jugoslovenskog usmerenja, ona je obuhvatila široki krug pitanja, ostavljajući dragocen materijal za intelektualnu istoriju prošlog veka. Tema Rata na stranicama *Nove Evrope* važila je kao temeljno civilizacijsko pitanje. Osmišljen tokom Prvog svetskog rata po uzoru na Siton-Votsonovu *The New Europe*, Ćurčinov intelektualni poduhvat je iznedrio svest o evropskom ratu i miru, značenjima rata i značenjima Evrope. Istinski izraz “veka intelektualaca”, *Nova Evropa* je gradila figuru angažovanog intelektualca, kako na primeru unutrašnjih, jugoslovenskih pitanja, tako i prateći sve relevantne međunarodne probleme. Nadolazeći Drugi svetski rat je čitan kao svojevrsna intelektualna istorija Evrope, krize njenih demokratija i liberalne misli, ideoloških previranja i pretnji neslućenog ratnog razaranja. U poslednjim dvema godinama izlaženja časopisa, ove analize se stapaju u hroniku rata, potvrđujući svoja izvorna liberalna i antifašistička uverenja. Iako nije mogla da se suprotstavi prispeću rata u Jugoslaviju i da predupredi vlastiti kraj, *Nova Evropa* je svojim intelektualnim angažmanom značajno doprinela njegovom razumevanju.

Ključne reči: Milan Ćurčin, *Nova Evropa*, Jugoslavija, Drugi svetski rat, intelektualci, liberalizam, socijalizam

Evropljanin se ogledao oko sebe. Bio je sam. Onda se automatski – iz te istorijske perspektive ljudskih napora, koji ispunjavaju prošlost, sadašnjost, i budućnost čovječanstva – spojio putem malog mehaničkog sandučeta s sazvežđem zračnih talasa. Prošetavši trima stazama uzduž one limene kutije, hvatao je sve što je magično oko moglo da uhvati, i osjetio je opet da je tu rat, i da se ljudi optužuju sa raznih i oprečnih strana. Ostao je sluteći: Pariz je najavljiavao Paul Valéry-a. Slušao je. Promukli glas starog akademika dopirao je do njega. Valeri je postavljao, utančanošću svojih misli, problem odnosa čovjeka prema slobodi.¹

¹ Богдан РАДИЦА, “Најезда Скита – Монолог Европљанина”, *Нова Европа*, 33/1940., бр. 1, 16.

Milan Ćurčin i *Nova Evropa*

U poznatoj knjizi svojih eseja *Reappraisals. Reflections on the forgotten twentieth century*,² britanski historičar Toni Džat dubinskom značenju rata u 20. veku suprotstavlja jedan zaboravljeni vek ideja i intelektualaca. Stavljajući intelektualne rasprave u središte dilema proteklog stoleća, Džat ne krije svoj lament: one su odveć daleko od prosečnog zapadnog, posebno američkog, pojedinca. Ako bismo, pak, pažnju usmerili na iskustvo jugoslovenskog 20. veka, čiji “kraj” pre dve decenije ni izbliza nije zatvorio “radionicu istorije”, mogli bismo se slično zapitati o sudbini intelektualnih figura koje su svoje živote neraskidivo ispreplele sa stolećem u kome su živele.

Ime Milana Ćurčina (1880–1960) najlakše ćemo povezati sa *Novom Evropom*, časopisom koji je izdavao u periodu 1920–1941.³ Sa aprilskim danima 1941, invazijom i okupacijom Kraljevine Jugoslavije i proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske, zatvara se i jedno posebno poglavlje srpske i hrvatske intelektualne istorije. Glasilo liberalne inteligencije i izraz saradnje srpskih i hrvatskih intelektualaca jugoslovenskog usmerenja, *Nova Evropa* se širokim izborom tema, analitičkim pristupom i beskompromisnošću svojih načela izborila za prestižno mesto unutar intelektualnog života Kraljevine SHS / Jugoslavije. Ostavljajući dragocen materijal za intelektualnu istoriju prošlog stoleća, *Nova Evropa* ostala je i medij za čitanje svih temeljnih pitanja srpske i hrvatske politike i kulture prve polovine 20. veka.

Delatnost Milana Ćurčina, međutim, pripada znatno širem horizontu. Dete 19. veka, njegovo intelektualno stasavanje se poklapa sa periodom Moderne. Modernistički pesnik, iz ugledne srpske trgovačke porodice u Pančevu, bečki doktor književnosti, germanista i docent Univerziteta u Beogradu – to su osnovne njegove crte pre 1914. godine. Upravo u ozračju Moderne, koje je kulturnim programima davalo širi civilizacijski smisao, ali i ideološki konstrukt i neophodnu političku boju, valja tražiti korene Ćurčinovog intelektualnog profila.⁴ Pesnik zapaženog senzibiliteta kod vrhovnih književnih autoriteta onoga vremena, Jovana Skerlića i Bogdana Popovića, Ćurčin je viđen i kao mogući urednik *Srpskog književnog glasnika*, časopisa koji je u periodu 1901–1914. sublimirao najviše političke i estetske uzore iz Zapadne Evrope, pre svega Francuske i Velike Britanije, sa aktivnom srpskom nacionalnom ideologijom jugoslovenskog usmerenja. Nosilac avangardnih težnji u književnosti, Ćurčin će politički trajno ostati obeležen zračenjem liberalne Evrope, koja se oko 1900. nalazila na svom vrhuncu. Prvi svetski rat će mu omogućiti da kao agent srpske vlade na propagandnom poslu u Londonu sretne Roberta Vilijama Siton-Votsona, uglednog historičara i publicistu, “nepokolebljivog liberala”, čija revija *The New Europe* će mu neposredno poslužiti kao model za vlastiti časopis.

Više nego što je to Ćurčin želeo da prizna, *Nova Evropa* je ličila na *Srpski književni glasnik*, na njegovu nacionalnu i političku ambiciju, a u čijoj Novoj seriji od 1920. godine je imala i značajnog takmaca.⁵ Oba časopisa izrastaju iz doba koje se u francuskoj historiografiji naziva *l'âge éditorial*, i koje označava prestiž časopisa kao kulturnih krugova objedinjenih

² Tony JUDT, *Reappraisals. Reflections on the forgotten twentieth century*, New York 2009.

³ Poslednjih godina je obnovljen interes za ovaj časopis. O tome pogledati posebno: Љубомир ПЕТРОВИЋ, *Југословенска држава и друштво у периодици*, Београд 2000.; *Нова Европа 1920–1941*, (ур. Марко Недић и Весна Матовић), Београд 2010.

⁴ Ранка ГАШИЋ, “Концепција југословенства у *Новој Европи*”, *Нова Европа 1920–1941*, 139–149.

⁵ Милош КОВИЋ, “Роберт Вилијам Ситон-Вотсон у загребачкој *Новој Европи*”, *Нова Европа 1920–1941*, 81–106.

ne samo političkim i intelektualnim profilom, već i društvenim mrežama u smislu pozicioniranja na intelektualnoj mapi jednog društva. Iz Ćurčinove prepiske sa Milanom Rakićem, vidi se da je ideju o pokretanju časopisa imao još pre Prvog svetskog rata; ona nam, takođe, otkriva značaj Ćurčinovih veza sa drugim srpskim intelektualcima, upućujući nas na izučavanje mreža (*réseaux*) i koncepata društvenosti (*sociabilité*) srpskih i jugoslovenskih intelektualaca.⁶ Smestivši svoju “intelektualnu prestonicu” u Zagreb, objavljujući časopis naizmenično latinicom i ćirilicom, Ćurčin je nastojao da u novoj, jugoslovenskoj sredini ponudi optimalni politički i kulturni angažman.⁷ Preko njegovog lika pada, međutim, i izvesna kontroverza. Da li je pokrećući *Novu Evropu* naglasio svoje “disidentstvo” u odnosu na beogradsku sredinu? Da li je njegov polemički duh uperen protiv nekih srpskih političara i intelektualaca u međuratnom razdoblju bio izazvan ličnim razlozima i starim polemikama iz Beograda pre 1914;⁸ da li je delio Siton-Votsonove predrasude o orijentalnom karakteru Srbije;⁹ da li je njegovo shvatanje jugoslovenstva i uređenja jugoslovenske države bilo postojano ili trpelo različite spoljne uticaje;¹⁰ je li, najzad, Ćurčin bio socijaldemokrata bez “temeljnih liberalnih vrijednosti”?¹¹

Ćurčin bi se mogao sagledati i u jednom drugom ključu, onom koji bi u njemu pre svega tražio odlike evropskog angažovanog intelektualca u razdoblju koje se već klasično naziva “vekom intelektualaca”.¹² Ćurčin se u galeriji srpskih intelektualaca približava skerlićevskom tipu, njegovom shvatanju srpsko-hrvatskog jedinstva, i njegovom levičarstvu čiji je racionalizam duboko u načelima devetnaestovekovne liberalne Evrope. Ćurčin nakon Prvog svetskog rata izlazi iz sveta univerzitetskih profesora (za razliku od svojih beogradskih kolega) i u potpunosti se predaje uređivanju i publicističkoj delatnosti s nesmirenim političkim nervom. Zanimljivo je primetiti da je Slobodan Jovanović kod poznog Skerlića uočio sličan razvoj: “... i da nije mlad umro, možda bi se najzad sav predao politici... U svojim književnim delima, u isto vreme i književni kritičar i politički apostol, on je propovedao moralno oslobođenje i socijalno oblagorođenje pojedinca, – i u tom njegovom idealu bilo

⁶ Mira RADOJEVIĆ, “Nekoliko slika iz saradnje Milana Rakića i Milana Ćurčina” (<http://www.associationforhistory.com/documents/Milan%20Rakic%20i%20Milan%20Curcin.pdf>).

⁷ Sociološko tumačenje koje bi išlo za učenjem Pjera Burdijea bi naglasilo pitanje autonomije intelektualaca i isticalo važnost “borbe za dominaciju” unutar novog, jugoslovenskog intelektualnog polja koje je bilo u procesu nastanka. *Nova Evropa* bi u tom smislu bila jedan od važnih činilaca, a njen kulturni i politički program bi imao vrednost “simboličkog kapitala” naspram polja moći u jugoslovenskom društvu. O ovom teorijskom usmerenju pogledati: Christophe CHARLE, “L’histoire comparée des intellectuels en Europe. Quelques points de méthode et propositions de recherches”, *Pour une histoire comparée des intellectuels*, (ur. Marie-Christine Granjon i Michel Trebitsch), Paris-Bruxelles 1998.

⁸ Софија БОЖИЋ, “Милан Ђурчин између српства, хрватства и југословенства”, *Нова Европа 1920–1941*, 123–137.

⁹ М. КОВИЋ, *н. д.*, 95.

¹⁰ Јово БАКИЋ, “Нова Европа: између пречанског интегралног и хрватског минималног југословенства”, *Нова Европа 1920–1941*, 107–122.

¹¹ Ivo BANAC, “Nova Evropa, Sovjetska Rusija i komunistički pokret”, *Nova Evropa 1920–1941*, 209–225.

¹² Michel WINOCK, *Le siècle des intellectuels*, Paris 1997. U svojoj poslednjoj knjizi, Vinok definiše intelektualca kao “onoga koji nakon što je stekao reputaciju ili kompetentnost priznatu u saznanom, stvaralačkom, naučnom, književnom ili umetničkom domenu, koristi svoj status da deluje u javnom prostoru u pitanjima koja se ne tiču njegove specijalnosti, već celine političke zajednice kojoj pripada”. Videti o tome: Michel WINOCK, *L’Effet de génération. Une brève histoire des intellectuels français*, Vincennes 2011. Za komparativni pregled istorije intelektualaca pogledati: Jeremy JENNINGS, Anthony KEMP-WELCH, *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus affair to Salman Rushdie*, London 1997.; *L’histoire des intellectuels aujourd’hui*, (ur. Michel Leymarie i Jean-François Sirinelli), Paris 2003.; François DOSSE, *La marche des idées. Histoire des intellectuels-histoire intellectuelle*, Paris 2003.; “Histoire intellectuelle”, *Historiographies I, Concepts et débats*, (ur. C. Delacroix, F. Dosse, P. Garcia, N. Offenstadt), Paris 2010., 378.–390.)

je pored socializma još vrlo mnogo demokratskog individualizma.”¹³ Nimalo slučajno, Nova Evropa piše o “Skerlićevoj zastavi” koja je ostala bez stegonoše.¹⁴

Veran jugoslovenskom okviru, Ćurčin među osnivačima svog časopisa vidi sledeće ličnosti: Josip Smodlaka, Ivan Meštrović, Matija Murko, Milan Rešetar, ali i Jovan Cvijić, Nikola Stojanović, Milan Rakić, Kosta Kumanudi, Milan Grol.¹⁵ Prvi urednik bio je Ćurčin, da bi mu se 1921. pridružili Laza Popović i Marko Kostrenčić, a 1923. i Leonid Pitamic. Od 1924. Ćurčin je sam preuzeo uredništvo.¹⁶ Pred iskušenjima međuratnog političkog života, *Nova Evropa* se dvadesetih godina od svog polaznog integralnog jugoslovenstva srpskog usmerenja koje su izražavali samostalni radikali pre 1914, pomerala ka prečanskom jugoslovenstvu. Tridesete su, pak, dovele do približavanja hrvatskom minimalnom jugoslovenstvu, podrške federalizaciji zemlje i pozdravljanju Sporazuma Cvetković-Maček iz avgusta 1939. godine.¹⁷ Ova evolucija nije, međutim, minirala osnove “srbohrvatstva” definisane u Masarikovom duhu u vreme *Fin de siècle*, a koji su ostali trajni Ćurčinovi nazori. Ako i nisu bili njegovi “idoli”, Masarik, Meštrović i Siton-Votson označili su temeljne i trajne ideološke i kulturne orijentire sa kojima je Ćurčin duhovno komunicirao.

Nova Evropa zastupala je nadstranački duh i deklarirala se kao nosilac srednje linije. Zagovarajući rešenje mnogih praktičnih problema, ona je istakla pomirenje nacionalnog i klasnog.¹⁸ Na stranicama ovog časopisa podržani su zahtevi za revizijom Vidovdanskog ustava, Konferencija na Ilidži i Kongres javnih radnika u Zagrebu 1922. godine. Ćurčin je bio među potpisnicima Zagrebačkom memorandumu 1934. godine kojim se tražilo demokratsko preuređenje zemlje.¹⁹ Rezultat političkih razilaženja, ali i neuspešnog dijaloga srpskih i hrvatskih intelektualaca na jugoslovenskoj ravni, bilo je svrstavanje većeg dela hrvatske intelektualne elite na stranu nacionalno motivisanog pokreta Hrvatske seljačke stranke.²⁰ *Nova Evropa*, i sama podrivena nastalim promenama u drugoj polovini tridesetih, ostala je među retkim uporištima liberalizma. Ćurčin je 1941. već mogao izgedati kao preživeli borac jednogavnog vremena.

Koreni rata

Jedna od konstanti u pisanju *Nove Evrope* bio je njen pacifistički diskurs. Zagovornik stvaranja novog evropskog društva, ona je u polaznoj tački koju je označila 1918. godina videla nužni civilizacijski okvir koji se nije smeo narušiti. Svest o evropskom miru praćena je analizom njegovog teškog održanja. Tako je Milan Vukićević pisao u februaru 1939: “Čita današnji čovek – čim otvori oči – o večnim danonoćnim naporima da se sačuva mir. Tako od prvog dana kad je završen Svetski rat. Duševni mir je samo san.”²¹ A Milan Ćurčin je,

¹³ Слободан ЈОВАНОВИЋ, “О Скерлићевој политичкој идеологији”, *Из историје и књижевности* I, Београд 1991., 705.-707.

¹⁴ Др. Р. МИТКОВИЋ, “Skerlićeva zastava”, *NE*, 1/1920., br. 5, 162.-171.

¹⁵ Љ. ПЕТРОВИЋ, *н. д.*, 41.-42.

¹⁶ *Isto*, 45.

¹⁷ Ј. БАКИЋ, *н. д.*

¹⁸ Љ. ПЕТРОВИЋ, *н. д.*, 46.

¹⁹ Мира РАДОЈЕВИЋ, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874-1946)*, Београд 2007., 353.

²⁰ Милош ЈАНИЋИЈЕВИЋ, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Београд 1984., 147.-148.

²¹ Милан ВУКИЋЕВИЋ, “Sporazumi-nesporazumi”, *NE*, 32/1939., br.1-2, 9.

ulazeći u dvadesetu godinu Nove Evrope, izvlačio njenu duhovnu vertikalnu: “Međutim, to “preživelo” doba bilo je jače od nas i mi smo nakon osam godina rada uvek u istom pravcu – “gledajući unatrag” morali priznati (u uvodniku od 11. juna 1928), da “već ni prvu i najvažniju tačku programa, onu koja je sadržana u naslovu, nismo bili u mogoćnosti ostvariti, – upravo, nismo mogli ni pristupiti njezinu ostvarenju, tako da je ime našeg pokreta i našeg lista – Nova Evropa – postalo nesavremeno, bolje presavremeno, jer – kako se čini – nova Evropa još leži u dubokom snu, i danas je manje nova nego što je bila pre osam godina, odmah nakon Velikoga Rata”²²

Ćurčin je u ratu video najpre prednost tehničkog napretka nad ljudskom mišlju, njegove ekonomske i socijalne razloge, nepodesnost starog kapitalizma, ali i jačanje totalitarnih pokreta.²³ On je, potom, u februaru 1940. otputovao u Francusku i Veliku Britaniju. Ovaj *tour d’horizon* bio je u funkciji što preciznijeg uvida u opasnosti i izgleda koje je otvarao svetski sukob. Nedugo zatim, on je na stranicama *Nove Evrope* o ratu pisao kao o nedvosmislenom sukobu ideologija, isticao da će rat biti dug, osuđujući nemačku i italijansku propagandu i dajući za pravo ciljevima demokratskih država. “Na drugoj strani, neumoljiva logika i kombinovani talenti demokratskih govornika, kao što su Čerčil i Reno, parališu i najautoritativnije izjave diktatora”, pisao je.²⁴

Kristalisanju ovakvog usmerenja *Nove Evrope* su naročito doprinosili tekstovi Bogdana Radice koji su suprotstavljali liberalnu humanističku Evropu totalitarnim ideologijama, i s leva i s desna. U imaginarnom razgovoru pripadnika nekoliko različitih evropskih nacija, on je, nimalo slučajno, u usta Italijana stavljao sledeće reči: “Ferero je, u padu stare Italije i u propasti Vajmarske Republike, osjetio da se Evropa prelomila na Evropu zakonite vlasti i poretka i na Evropu nasilja i bezakonja. Evropa danas ratuje zato što njezin organizam nije u stanju da živi pod takvim prelomom i u takovu rascijepu.”²⁵ Liberalizam je za njega bio “najuzvišeniji duhovni, moralni i politički oblik”, koji je garantovao odbranu individualizma i slobode ličnosti.²⁶ Pišući o korifejima evropske kulture, Radica je tragao za njihovim nastavljačima, nosiocima poželjnog intelektualnog angažmana u vremenu svetskog rata: “Jedino što nas sada na njih potsjeća bili bi veliki pojedinci današnjice, kao: Romen Rolan u svojoj samoći, Bergson u svojoj bolesničkoj postelji, Tomas Man u svom izgnanstvu, Žilijen Benda, koji iz svoje krajnosti diže glas nezadovoljstva i protesta protivu varvarstva”.²⁷ Ako se na stranicama *Nove Evrope* moglo čitati s optimizmom da će Italija čuvati nezavisnu poziciju u svetskom sukobu,²⁸ to je nije poštedelo razorne kritike njenih ideoloških orijentacija, koje su je, po Radici, gurale u rat na strani Nemačke: “Sve to čini, da fašistička Italija i danas ostaje više u moralnom i političkom težištu u kome se nalazi Njemačka nego li Engleska i Francuska... Ovi osnovni elementi, koji ostaju u vezi fašističkog shvatanja unutrašnjeg i spoljašnjeg života Italije, odlučno utiču na današnje držanje italijanske politike; i čine, da Italija nije neutralna, nego se nalazi samo u “stanju neratovanja”, ostavljajući sebi otvorena vrata, da u slučaju kad njezini interesi to budu zahtijevali, posegne i za sredstvima ratovanja”.²⁹

²² Ђ(урчин), “Нова Европа”, *HE*, 33/1940., бр. 1, 2.

²³ Ђ., “Рат као учитељ”, *HE*, 32/1939., бр. 11.

²⁴ Ђ., “Рат и мали народи”, *HE*, 33/1940., бр. 4, 97.-101.

²⁵ Богдан РАДИЦА, “Зашто се води рат? – Европски разговори –”, *HE*, 32/1939., бр. 9, 291.-292.

²⁶ Богдан РАДИЦА, “Nada u Hrišćanstvo”, *NE*, 32/1939., бр. 12, 385.

²⁷ Богдан РАДИЦА, “Најезда Скита – Монолог Европљанина”, *HE*, 33/1940., 17.-18.

²⁸ Др. Отон АМБРОЖ, “Italia fara da se”, *HE*, 32/1939., бр. 12; Др. Отон АМБРОЖ, “Zašto Italija nije ušla u rat”, *NE*, 33/1940., бр. 1.

²⁹ Отон АМБРОЖ, Богдан РАДИЦА, “Gde je u ratu Italija”, *NE*, 33/1940., бр. 2-3.

Jugoslavija i rat

Kako je intelektualni krug *Nove Europe* video mesto Jugoslavije u ratu? Opšta poruka težila je jugoslovenskom, balkanskom i opšteslovenskom povezivanju, čuvanju nezavisnosti i uređenju međusobnih odnosa unutar jugoslovenske države, kao i njene regionalne pozicije. Diskurs o “malim narodima” trebalo je da drži Jugoslaviju podalje od svetskog sukoba: “Ali danas, kad nam svima visi mač nad glavom i kad ne znamo što nosi sutrašnji dan, nema vremena za rasparčavanje i mudrijašenje. Ne “Srbi na okup!”, Ne “nezavisna Hrvatska”, niti “Bugarska neće ni s kim u savez”, već: “Svi na okup, svi u savez, ako hoćemo sačuvati nezavisnost svoju i nezavisnost Balkana!” – Ako je i to još na vrijeme !...”, poručivao je Ćurčin.³⁰ Slično je u danima pada Francuske pisao Ivo Kolbe, ne krijući da će biti potrebne i žrtve za spasenje “ove naše državne zajednice, koju smo mi htjeli i mi stvorili, – ove naše Jugoslavije”.³¹ Pola godine kasnije, u januaru 1941, Kolbe je vrlo nadahnuto nastavljao: “Dakle, na što se odlučiti? Postoji jedan odgovor: budite jaki, budite pripravnici, budite složni... ovaj plamen nije plamen što čisti duše od zla. On ne nosi dobra. Ne nosi nikome slobodu. Ne donosi bolji poredak, savršeniji i ljepši život, po volji onih koji ga unose... A ako nam nametnete silu, ako pokušate prebaciti požar i u našu kuću, naći ćete zgarište i pustoš na kojima će sagorjeti snage vaše i istrunuti životi i vaši i vaše djece. Naći ćete prkosnu odmazdu kakovu vijek nije vidio ni zapamtio... ovo nije vrijeme za praskavice, za osvetice, za mržnje, za sitna obračunavanja. Ovo su vremena kada svi mi, i u širini i u dubini, moramo stati rame uz rame, ruka do ruke, da očuvamo i odbranimo i spasimo i našu Hrvatsku, i našu Srbiju, i našu Jugoslaviju... Nije vrijeme moljakanja, nije čas za uvjeravanja. Danas je toljaga bolja od šake, pa i vješala i kuršum od zatvora i globa. Svijet neće čekati na nas. On ide svojim putem. On će nas pregaziti, ako ne budemo sposobni da mu se odupremo i da na bolje prebacimo najbolje.”³² Poruka rodoljublja nije išla sama. U istom broju, iz januara 1941, objavljeni su i tekstovi u kojima je rodoljublje povezivano s temeljnim evropskim idealima univerzalne slobode,³³ a liberalna država s nacionalnim osećanjem.³⁴

Ukoliko je odnos *Nove Europe* prema Nemačkoj i Italiji bio kritički, slika Sovjetske Rusije bila je znatno ambivalentnija.³⁵ Ona nije proisticala samo iz kulturne misije slovenstva kao jedne od ključnih identitetskih odrednica ovog časopisa, niti iz političkih i ekonomskih pogleda koji su išli za reformama starog kapitalizma. Ćurčin je sledio onaj krug engleske inteligencije koji je u Sovjetskom Savezu video krupnu istorijsku prekretnicu. Taj krug označavao je Ćurčinov lični prijatelj Herbert Džordž Vels (Herbert George Wells),³⁶ pisac poznate knjige iz 1920. godine *Russia in the shadows*. Ćurčin je, uostalom, u *Novoj Evropi* opširno iznosio Velsovu anketu o ljudskim i građanskim pravima i ostvarenju svet-skog mira kao idealnom cilju rata. Jedan pol pisanja o Sovjetskom Savezu, onaj kritički, označavao je, na primjer, Ante Ciliga koji je vrlo lucidno analizirao sovjetske pozicije nakon sporazuma Molotov-Ribbentrop. Ciliga je tako zapažao: “Ljuto se, međutim, varaju svi

³⁰ Ђ., “Рат и мали народи”, 101.

³¹ Др. Иво КОЛБЕ, “У тешким часовима”, *НЕ*, 33/1940., бр. 6-7, 198.

³² Др. Иво КОЛБЕ, “У одбрану мира и нашег поретка”, *НЕ*, 34/1941., бр. 1, 1.-6.

³³ Др. Слободан РОРОВИЋ, “Rodoljublje, i borba protiv zla”, *NE*, 34/1941., br. 1, 7.

³⁴ Др. Б. СТОПАР, “О новом поретку и реформама”, *НЕ*, 34/1941., бр. 1, 12.-13.

³⁵ Ivo BANAC, *n. d.*

³⁶ François FURET, *Le passé d'une illusion: essai sur l'idée communiste*, Paris 1995., 252.-258.; Mark MAZOWER, *Dark continent. Europe's Twentieth Century*, New York 1999., 186.

oni koji iz slabosti staljinskog režima izvode mehanički zaključak o slabosti ruskog naroda, ruske države, ili ma i novog ruskog imperijalizma. Ne, nova Rusija puna je – u svim svojim dijelovima – ogromne i sve rastuće snage; novo rusko društvo nošeno je gigantskim dinamizmom, koji je tek na početku svoje vanjske ekspanzije... Uzimajući u obzir suvremenu slabost Sovjetske Rusije, Staljin je potpuno u stanju učiniti sa zapadnim Balkanom analognu trgovinu kakovu je učinio s Poljskom: da olakšanjem nečjeg prodiranja na zapadni dio Balkana kupi olakšanje svog vlastitog prodiranja u istočni dio”).³⁷ Drugi pol pisanja o Rusiji proisticao je uglavnom iz Ćurčinovog pera i znatno pozitivnije video njenu ulogu. U tom sveetlu isticao je bliskost i pažnju koju je *Nova Evropa* od svoga početka poklanjala sovjetskim temama. To je Ćurčina u krajnjoj liniji vodilo da Sovjetskom Savezu prizna istorijske zasluge za preoblikovanje sveta i da Jugoslaviju veže za tu zemlju: “Mi smo mali narod; ali hoćemo da ostanemo ono što smo, da živimo slobodni i nezavisni. Pa videći šta se danas događa s malim narodima, i videći da – svi mi mali – nismo u stanju da se prikupimo i udružimo, da bismo zajednički odoljevali velikima (“pritisku ozgo”), mi – u želji da izbegnemo sudbinu “slamke među vihorove” – tražimo ko će nas zaštititi, uzeti pod svoje okrilje. I što je prirodnije nego da, u toj želji i u tom traženju, upiremo pogled u pravcu najveće slovenske zemlje, koju smo oduvek – i kad smo otvoreno priznavali, i kad smo to možda i od sebe krili, – smatrali svojom velikom rođakom, svojom “maćuškom”... U svakom slučaju, u današnjoj Sovjetskoj Uniji došle su opet do svoga prava, i do svog pravog značenja, pojmovi i reči: Sloven, i Rus; samo što danas još s više pouzdanja gledamo u tog “ruskog diva”, jer smo saznali i uvjerali se da je ona velika i nama srodna zemlja nesamo po snazi i organizaciji sada ravna i dorašla svakoj evropskoj i svetskoj sili, nego da vodi i u socijalnom pogledu. A to “socijalno” približuje je nesamo našem demokratskom već i našem patrijarhalno-narodnom shvaćanju.”³⁸

Perspektive: ka novom evropskom poretku?

Pisanje o ratu podrazumevalo je ne samo tumačenje njegovih izvora i toka, neutralne pozicije Jugoslavije, već i pogled na njegove ishode i posledice. Civilizacijski gledano, *Nova Evropa* nije odstupala od svog liberalnog ideala po kome rat, uprkos svojim razaranjima, ima da rezultira jednom novom, toliko traženom Evropom večnog mira. Iako je uviđana neizbežna reforma kapitalizma, čije ekonomske krize su postajale i krize zapadnog političkog sistema, na stranicama *Nove Evrope* očuvana je vera u demokratiju. Na početku svetskog rata, navođene su Masarikove reči: “Demokratija nije samo državna forma, nije samo ono što je pisano u ustavima, – demokratija je nazor na život koji se temelji na vjeri u ljude i u ljudstvo; nema vjere bez ljubavi i nema ljubavi bez vjere. Rekao sam jednom, da je demokratija diskusija, a prava je diskusija mogućna samo tamo gdje si ljudi uzajamno vjeruju i pošteno traže istinu. Demokratija, to je razgovor među ravnima, razmišljanje slobodnih građana pred cjelokupnom javnošću.”³⁹ Bogdan Radica je, gotovo proročki, isticao: “Evropa može dakle opstati, po našem mišljenju, samo kompromisom i spajanjem država

³⁷ Анте Цилига, “Русија у рату”, *HE*, 33/1940., бр. 1, 28.-30.

³⁸ Ћ., “Совјетска Русија у Новој Европи”, *NE*, 34/1941., бр. 2, 41.-45. Videti i Марио МАТЕЉАН, “Грађански живот у Совјетској Русији”, *HE*, 34/1941., бр. 2, 46.-53.

³⁹ J. ВОДЕНАЛ, “Šta će mali slovenski narodi”, *NE*, 32/1939., бр. 11, 355.

u formaciju jedne evropske konfederacije, koja onda od njih može učiniti žarišta prosvjete, civilizacije, i bijele rase. Da se to postigne i izvrši, potrebna je moralna i duhovna obnova, isto toliko koliko i socijalna i materijalna.⁴⁰

Ćurčin je bio nešto praktičniji. On je afirmisao poglede britanskih laburista koji su, po njemu, najbolje spajali teorijske postavke i praktične potrebe. Poratni svet video je u političkoj ravnoteži koja bi obezbedila rešenje socijalnog pitanja u Evropi, ali i ideološkoj prožetosti Velike Britanije i Sovjetskog Saveza.⁴¹ On je ispravno predosetio svetsku ulogu koja je stajala pred Sovjetskim Savezom, ali je prenaglasio uticaj njegovog političkog i kulturnog potencijala na poratni Zapad. Kao engleski cilj rata, koji je i sam promovisao, on je video “socijalizaciju Evrope”.⁴² Dovodeći u vezu interese i ciljeve rata zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza, *Nova Evropa* je svojoj intelektualnoj osi pridodala i nesumnjivi antifashiški karakter.

Zaključak: Milan Ćurčin, “unutrašnji autsajder”?

Na kraju onog intelektualnog poduhvata koji je označila *Nova Evropa*, pred naslućenom katastrofom čije razmere su, ipak, prevazišle i najgora očekivanja, Milan Ćurčin bi nam se mogao učiniti i kao “unutrašnji autsajder”. Izraz Pola Rikera nam ovde služi da ocrta evoluciju Ćurčinove intelektualne i političke uloge. Pripadnik omladinskog pokreta s kraja 19. i početka 20. veka, pola veka kasnije je “ekscentriran”, izmešten iz matice kojoj je pripadao. Na izvoru svih velikih kulturnih i političkih pitanja svoga doba, Ćurčin je ostao i na njihovoj margini. Ekskluzivnost koju je pripisivao svom “otvorenom jugoslovenstvu” vodila ga je u bitke koje su potkopale njegovu društvenu poziciju, ali su pred vremenom koje je dolazilo izoštravale njegov ukupni intelektualni profil. Osuđujući “jugoslovenstvo s primišlju”, on je osuđivao “izdaju intelektualaca” *à la yougoslave*. U njemu je ostalo nešto političkog voluntarizma jugoslovenskog pokreta kojim je zračio Beograd pre 1914. Snagu ideja i važnost intelektualnog angažmana Ćurčin je ambiciozno uložio u svoje aktivnosti, crtajući tako možda i jedan atipičan profil međuratne Jugoslavije. Istovremeno, u osvit Drugog svetskog rata ličnost Milana Ćurčina govori o limitima delovanja intelektualaca u vremenu ekonomskih kriza i antimodernih političkih projekata koji su računali sa ulaskom masa u politiku; ona svedoči i o tome koji je put prešla evropska kultura od 1900. godine. Ovaj poklonik Getea u ratu je video varvarstvo, u njemu prepoznao suštinske ideološke sukobe i verovao u još jednu novu Evropu. Sa dolaskom Brehtovih “mračnih vremena”, Ćurčina *Nova Evropa* morala je da začuti, da bi u posleratnom svetu oslušnula bar deo onog evropskog duha za kojim je tako žudno tragala.

⁴⁰ Богдан РАДИЦА, “Борба за човеково право”, *HE*, 33/1940., бр. 4, 212.

⁴¹ Ћ., “Југославља и Русија, и рат у Европи”, *NE*, 33/1940., бр. 6-7, 202.

⁴² Ћ., “Ко ће победити?”, *NE*, 33/1940., бр. 12, 411.-415.

“THE OUTSIDER-WITHIN”: MILAN ĆURČIN, THE NEW EUROPE AND THE WORLD WAR II 1939-1941

Summary: In two decades of its publication, *The New Europe* had grown into one of the strong intellectual media in the Yugoslav society. Founded in Zagreb in 1920, under the editorship and spiritual leadership of Serbian modernist poet and engaged intellectual Milan Ćurčin, it was interrupted in the whirlwind of 1941. The result of cooperation between Serbian and Croatian intellectuals of liberal and Yugoslav character, this magazine covered a wide range of topics, leaving a precious material for the intellectual history of the last century. The theme of War on the pages of *The New Europe* was considered as a fundamental issue of civilization. Conceived during World War I on the model of R. W. Sison-Watson's *The New Europe*, Ćurčin's intellectual enterprise carried out the awareness of the European war and peace, the meanings of War and meanings of Europe. The true expression of “intellectuals' century”, *The New Europe* had been arguing for a new figure of engaged intellectual, both referring to internal Yugoslav and relevant international issues. Upcoming World War II had been read as a kind of intellectual history of Europe, the crisis of its democracy and liberal thought, ideological turmoil and threat of unimagined war destruction. In the last two years of the magazine's existence, this analysis merged into a chronicle of the War, confirming its original liberal and anti-fascist beliefs. Although *The New Europe* could not resist the arrival of the war in Yugoslavia and to prevent its own end, its intellectual engagement contributed significantly to the understanding of the World War II.

Keywords: Milan Ćurčin, *The New Europe*, Yugoslavia, World War II, intellectuals, liberalism, socialism

Literatura

- ЈОВО БАКИЋ, “Нова Европа: између пречанског интегралног и хрватског минималног југословенства”, *Нова Европа 1920–1941*, (ур. Марко Неђић и Весна Матовић), Београд 2010., 107.-122.
- ИВО ВАНАС, “Nova Европа, Sovjetska Rusija i komunistički pokret”, *Нова Европа 1920–1941*, (ур. Марко Неђић и Весна Матовић), Београд 2010., 209.-225.
- СОФИЈА БОЖИЋ, “Милан Ћурчин између српства, хрватства и југословенства”, *Нова Европа 1920–1941*, (ур. Марко Неђић и Весна Матовић), Београд 2010., 123.-137.
- CHRISTOPHE CHARLE, “L'histoire comparée des intellectuels en Europe. Quelques points de méthode et propositions de recherches”, *Pour une histoire comparée des intellectuels*, (ur. Marie-Christine Granjon i Michel Trebitsch), Paris-Bruxelles 1998.
- РАНКА ГАШИЋ, “Концепција југословенства у *Новој Европи*”, *Нова Европа 1920–1941*, (ур. Марко Неђић и Весна Матовић), Београд 2010., 139.-149.
- MILOSAV JANIĆIJEVIĆ, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd 1984.
- СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ, “О Скерлићевој политичкој идеологији”, *Из историје и књижевности I*, Београд 1991., 705.-707.
- TONY JUDT, *Reappraisals. Reflections on the forgotten twentieth century*, New York 2009.
- МИЛОШ КОВИЋ, “Роберт Вилијам Ситон-Вотсон у загребачкој *Новој Европи*”, *Нова Европа 1920–1941*, (ур. Марко Неђић и Весна Матовић), Београд 2010., 81.-106.
- MARK MAZOWER, *Dark continent. Europe's Twentieth Century*, New York 1999.
- ЉУБОМИР ПЕТРОВИЋ, *Југословенска држава и друштво у периодици*, Београд 2000.

Мира РАДОЈЕВИЋ, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007.

Mira RADOJEVIĆ, “Nekoliko slika iz saradnje Milana Rakića i Milana Ćurčina” (<http://www.associationforhistory.com/documents/Milan%20Rakic%20i%20Milan%20Curcin.pdf>).

Michel WINOCK, *L'Effet de génération. Une brève histoire des intellectuels français*, Vincennes 2011.

Michel WINOCK, *Le siècle des intellectuels*, Paris 1997.

Nova Evropa (Zagreb) 1939–1941.

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 6

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA